MASHRAB SHE'RIYATIDA SO'FIY ISTILOHLARNING BADIIY TALQINI

Bahodirova Zulfizar Mahsitali qizi
Termiz davlat pedagogika instituti
Magistratura bo'limi O'zbek tili va adabiyoti
mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya - Mazkur maqolada Boborahim Mashrab she'riyatida qo'llangan so'fiy istilohlarning g'oyaviy-badiiy mohiyati tahlil qilinadi. Shoir ijodida uchraydigan "ishq", "fano", "baqo", "pir", "murid", "may", "xarobot", "vasl", "hijron" kabi tasavvufiy istilohlarning poetik vazifasi hamda ularning badiiy-estetik talqini Mashrab she'riyati misolida yoritiladi. Tadqiqot davomida shoir baytlariga tayangan holda tasavvufiy qarashlarning xalqona poetik tafakkur bilan uyg'unlashuvi ilmiy asosda ochib beriladi.

Kalit so'zlar: *Boborahim Mashrab, tasavvuf, so'fiy istilohlar, poetika, ilohiy ishq, qalandarlik, poetik obraz, mumtoz adabiyot.*

Ishq istilohining poetik talqini

Mashrab she'riyatida eng ko'p uchraydigan tasavvufiy istilohlardan biri "ishq" tushunchasidir. Tasavvufda ishq Haqqa yetishishning asosiy yo'li, ilohiy haqiqatni anglash vositasi sifatida talqin qilinadi. Shoir uchun ishq inson qalbini poklovchi va uni ma'naviy kamolotga eltuvchi ruhiy qudratdir.

Mashrab quyidagi baytda ilohiy ishqning inson ruhiyatidagi o'rnini yuksak badiiy ifoda bilan tasvirlaydi:

Ishq o'tiga tushmagan ko'ngil ko'ngil bo'lmas,
Dardi ishqsiz bu tanada jon hosil bo'lmas.

Mazkur baytda "ishq" istilohi oddiy dunyoviy muhabbat ma'nosida emas, balki insonni ilohiy haqiqat sari yetaklovchi ruhiy kuch sifatida qo'llangan. Shoir ishqsiz qalbni ma'nan o'lik deb hisoblaydi. Bu esa tasavvufdagi "ishq orqali kamolotga erishish" g'oyasi bilan uyg'unlashadi.

Mashrab she'riyatida ishq ko'pincha "dard" tushunchasi bilan birga qo'llanadi. Tasavvufda dard — ruhiy uyg'oqlik belgisi bo'lib, Haq visoliga yetishish yo'lidagi iztirobni anglatadi. Shoirning:

Dardsiz kishilarni odam deb bo'lmas hech qachon,
Ishq dardi yo'q ko'ngilda ma'no bo'lmas hech qachon,

mazmunidagi qarashlari ham tasavvufdagi ruhiy iztirob falsafasini ifodalaydi.

Boborahim Mashrab ilohiy ishq, hayotiy muhabbat mavzularida zamonasining dolzarb muammolarini, o'ynoqi, sho'x lirikasida goh xushnud, goh g'amgin taronalarni o'ziga xos mahorat bilan yaratib qoldirgan shoirdir. Uning ijodida go'zallikning, yorug'likning, haqiqatning birdan-bir sababchisi yaratuvchi Alloh ekanligini tan olish bilan birga u yashagan davrning ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy voqealari o'zining realistik in'ikosini topa olgan. Shoir o'z she'rlarida haqsizlik, zulmatdan zorlanadi. Qashshoqlar holidan qayg'uradi, shu bilan birga, o'zining ideali hisoblangan yor vaslini real hayotda mavjud bo'lgan pok sevgi va ilohiy sevgini ulug'laydi.

Quyidagi baytlarda insonparvarlik, kishiga nisbatan iliq munosabat bor, unda go'zal ma'shuqaga oshiq-u shaydo bo'lib, ne qilarini bilmay qolgan lirik qahramon qiyofasi gavdalanadi:

Zebo sanamim yo'l uzra ko'rgach tura qoldim,
Nazzorasidin mavh o'lubon o'ltura qoldim.
Sayyora sifat kecha tong otguncha yugurdum,

Yuz shukrki, oydek yuzini bir ko'ra qoldim. [46: 81]

Quyidagi baytlarda esa ilohiy ishq, yorga bor sadoqati bilan talpinish, uning visoli orzusida nafas olish bilan birga, yerdagi inson muhabbati tuyg'ularining ham jonli, intim olamini harorat bilan madh etadi. Ko'z o'ngingizda husni malohatda tengsiz real yor gavdalangandek bo'ladi:

Ey mug'bacha, mag'rurliging haddan o'tubdur,
Ovozai husning hama olamni tutubdur,
Gulzori jamolingga xati lola bitibdur.
Mashshotai taqdir seni xush yaratibdur,
Yuzingni ko'rub, odami jannat unitibdur,
Vah-vah, ne g'azalsan, na ajoyib, na qiyomat,
Hay-hay, na sanam qilsa jafo jonima rohat''.

Fano va baqo istilohlarining badiiy mohiyati

Mashrab ijodida "fano" va "baqo" tushunchalari tasavvufiy tafakkurning muhim bosqichlarini aks ettiradi. "Fano" — nafs va dunyoviy mayllardan voz kechib, o'z "meni"ni yo'qotish; "baqo" esa Haq bilan abadiy birlikka erishish holatini bildiradi.

Shoir quyidagi baytda fano falsafasini poetik obraz orqali ifodalaydi:

Fano bo'lmay turib vasli jamolga yetmadim,
O'zni tark etmayin sirri kamolga yetmadim.

Baytda "fano" komillik sari eltuvchi asosiy ruhiy bosqich sifatida talqin qilinmoqda. Shoirning nazarida inson o'z nafsini yengmas ekan, ilohiy haqiqatni anglay olmaydi. Bu g'oya Ahmad Yassaviy va Jaloliddin Rumiy kabi mutasavviflar qarashlari bilan hamohangdir.

Shoir quidagi baytda qalbida ishq dardi yo'q, mol-dunyo orqasidan quvgan, bu yo'lda halol-haromni farq qilmagan noraso, aqli past kishilar butun aysh-ishrat va bu dunyo lazzatidan voz kechgan ahli fanolarning martabasi, qudratini bilmasligini tasvir etadi:

Dardsizlar na bilur ahli fanoni qudratin,
Norasolar suhbatiga ziynati dunyo kerak.

Pir va murid munosabatlari talqini

Tasavvufda "pir" komil inson va ruhiy yo'lboshchi, "murid" esa ma'naviy kamolot yo'liga kirgan shaxs sifatida talqin qilinadi. Mashrab she'riyatida bu istilohlar alohida poetik mazmun kasb etadi.

Shoir bir baytida shunday deydi:

Pirsiz yo'lga kirganlar manzilg'a yetolmaslar,
Yo'lsiz qolgan oshiqlar Haq sirrin topolmaslar.

Ushbu misralarda pir ruhiy kamolot yo'lidagi muhim tayanch sifatida tasvirlangan. Mashrab tasavvufdagi ustoz-shogird an'anasiga katta ahamiyat beradi. Ayniqsa, uning Ofoq Xo'ja bilan bog'liq qarashlari shoir dunyoqarashining shakllanishida muhim o'rin tutgan.

May va xarobot timsollarining ramziy ma'nosi

Mashrab she'riyatida "may", "soqiy", "xarobot" kabi istilohlar ramziy ma'noda qo'llanadi. Tasavvuf adabiyotida "may" ilohiy ma'rifat va ruhiy mastlik timsolidir. "Xarobot" esa dunyoviy rasm-rusumlardan voz kechilgan ma'naviy makon ma'nosini anglatadi.

Shoirning quyidagi baytida bu ramzlar yorqin ifodalangan:

Xarobot ichra kirdim, mayi vahdat ichdim men,
Bu sirni bilmaganlar meni devona derlar.

Baytda "mayi vahdat" Haq ishqidan mast bo'lish holatini ifodalaydi. "Xarobot" esa tasavvufiy ruhiy ozodlik maskani sifatida talqin qilingan. Mashrab ana shu timsollar vositasida insonning ichki erkinligi va ilohiy haqiqat sari intilishini badiiy ifodalaydi.

Qalandarlik ruhining ifodasi

Mashrab ijodining muhim xususiyatlaridan biri qalandarlik ruhining kuchliligidir. Qalandarlik — rasmiy aqidalardan holi holda ruhiy erkinlikka intilish g'oyasidir. Shoir ko'pincha o'zini "devona", "darvesh", "qalandar" obrazlari orqali tasvirlaydi.

Qalandarman, jahon mulkiga sultonlik kerakmas,
Menga bir ko'ngli vayron ichra pinhonlik kerakmas.

Mazkur baytda shoirning dunyoviy boylik va mansabni rad etuvchi qarashlari ifodalangan. Mashrab uchun haqiqiy boylik — ruhiy erkinlik va ilohiy ishqdir.

Xulosa

Boborahim Mashrab she'riyati tasavvufiy tafakkurning xalqona poetik ifodasini namoyon etuvchi yirik badiiy hodisalardan biridir. Shoir ijodida qo'llangan so'fiy istilohlar diniy-falsafiy tushunchalarni badiiy obraz darajasiga ko'targan. "Ishq", "fano", "baqo", "pir", "murid", "may", "xarobot" kabi istilohlar orqali inson ruhiyatining murakkab holatlari, ma'naviy poklanish va ilohiy haqiqat sari intilish g'oyalari yuksak poetik mahorat bilan tasvirlangan.

Mashrabning tasavvufiy istilohlarni xalqona ruhda talqin qilishi uning individual uslubini belgilovchi muhim omillardan biridir. Shoir ijodidagi so'fiy istilohlarni o'rganish o'zbek mumtoz she'riyati poetikasini chuqurroq anglashda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mashrab, B. *Devon*. – Toshkent: Fan, 1990.
2. Komilov, N. *Tasavvuf*. – Toshkent: Yozuvchi, 1996.
3. Haqqul, I. *Tasavvuf va she'riyat*. – Toshkent: Fan, 1991.
4. Mallayev, N. *O'zbek adabiyoti tarixi*. – Toshkent: O'qituvchi, 1976.
5. Hayitmetov, A. *Navoiy lirikasining poetik xususiyatlari*. – Toshkent: Fan, 1961.
6. Rasulov, R. *XVII–XVIII asr o'zbek adabiyoti*. – Toshkent: Fan, 2006.
7. Ishoqov, M. *Tasavvuf istilohlari lug'ati*. – Toshkent: Akademnashr, 2010.
8. Komilov, N. *Komil inson haqida to'rt risola*. – Toshkent: Ma'naviyat, 1997.
9. Haqqulov, I. *Irfon va idrok*. – Toshkent: Ma'naviyat, 1998.
10. Vohidov, R. *O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi*. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.
11. Mardonova Lobar Umaraliyevna. (2024). TARIXIY MANBALARDA AMIR TEMUR OBRAZINING BADIIY TALQINLARI. IMRAS, 7(6), 56–60.
12. Mardonova Lobar Umaraliyevna, & Xonimova Maryam. (2024). BUYUK ZAMONDOSHLAR, MANGU YASHAGAY. *PEDAGOGS*, *57*(1), 132–138.

13. Mukhtarova, M. S., Namozova, S. B., & Mardonova, L. U. (2023). A Lyrical View of History. *Journal of Law and Sustainable Development*, *11*(12), e2676.
14. Zafariddin, Temirov, and Xujanova Nasiba. "The Triumph of Light Over Darkness." *American Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, vol. 33, 20 Feb. 2025, pp. 34-37.
15. Farida, X., To'xtayeva, D., Murtazayeva, M., & Abdurahmonova, D. (2025). SAB'AI SAYYOR" DOSTONINING BOBLARI BO'YICHA TAVSIFI. *Shokh Articles Library*, *1*(2).
16. 14. Dilshoda, A. (2025). MUHAMMAD YUSUF IJODINING ADABIYOTIMIZDA TUTGAN O 'RNI. Global Science Review, 1(1), 388-392.
17. .Xurramovna, Q. G., & To'raqulovna, D. M. (2025, December). "FARHOD VA SHIRIN" DOSTONIDAGI ONOMOSTIK BIRLIKLARNING BADIIY-POETIK AHAMIYATI. In *INTERNATIONAL CONFERENCE ON SUPPORT OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION*. (Vol. 1, No. 5, pp. 58-61).
18. Saidmuradova, S., & Madina, T. L. (2024). ALISHER NAVOIY SHE'RIYATI POETIKASI. *PEDAGOGS*, *57*(1), 147-152.